BALÁZS GÉZA

Miként vallanak a Dante-fordítások a hungaropesszimizmusról? A magyarok pesszimizmusa

Egyes vélemények szerint pesszimizmus tükröződik egyes káros szokásokban (egykézés, öngyilkosság, alkoholizmus), az irodalomban, a nyelvhasználatban (panaszkodó kommunikáció, káromkodás, kódolt tagadás). Ezeket együttesen hungaropesszimizmus (magyar borúlátás) néven foglaltam össze (Balázs G. 2007), majd ennek nyomán született egy nagyobb esszé is (Balázs S. 2013). A hungaropesszimizmusról szóló írásaimban felhasználtam Kézdi Balázs pszichológus gondolatait is, aki a nyelvben kódolt pesszimizmusról több helyen is kifejtette véleményét, például a Kortárs című folyóiratban (Kézdi 1987), illetve később már negatív kódként jellemezve (Kézdi 1994, 1995).

A hungaropesszimizmusba sorolható kommunikációs jelenségek: a korai, középkorig visszavezethető bűntudathullám, a turáni átok-mítosza („széthúzás"), a nemzethalál sokféleképpen megfogalmazott gondolata, a „balsorsot" hangsúlyozó Himnusz, melyről egy összehasonlító elemzés kapcsán írja Hankiss Elemér (1983: 348): „Nincs még egy ország, amelynek himnusza bűntudattal küszködnék, amely olyan komor s már-már reménytelen hangot ütne meg, mint a miénk." Kitűnnek e téren a „kötelező" irodalmi olvasmányaink (A kőszívű ember fiai, Légy jó mindhalálig, A Pál utcai fiúk, illetve a Bánk bán vagy Az ember tragédiája, ez utóbbi már nem hungaro-, hanem egyenesen antropológiai pesszimizmus), a „káros" magyar szokások („patópáloskodás" – passzivitás; szalmaláng-effektus, hirtelen érzelmi kitörések, kitartás hiánya), a herderi jóslat a magyar nép és nyelv pusztulásáról. A pesszimizmusba sorolható magyar nyelvszokások között említik a trágár beszédet (káromkodást), a panaszkodó kommunikációt, melynek beszédes példája a Hogy vagy? kérdésre adott frazémává vált (rögzített) közömbös vagy a rossz sorsot hangsúlyozó válasz: Hát hogy élünk, ha meghalunk?, Holtig csak megélünk valahogy, Megvagyok, mint a gyalogpaszuly karó nélkül, Mint szegény ember a gazdag városban, Mint aki egy lóval szánt, Virágjában, mint a rohadt tök, Összevissza, mint zab a zsákban. Buda Béla (1996: 10) kommunikációkutató is felfigyelt erre: „A magyar kultúrában nem szabad pozitív eseményről beszélni, (…) mindig panaszkodni kell, nehogy a sors megirigyelje tőlünk, amink van, vagy aminek örülhetnénk. Jellegzetes kommunikációs algoritmus annak a megbeszélése, hogy kinek megy rosszabbul, ki keres a legkevesebbet, kinek nagyobbak az anyagi terhei, kinek bizonytalanabb a jövője…"

(A negatív kód választ bennünket) Ehhez kapcsolódik egy vizsgálat és következtetés: mely szerint a magyar nyelvben kódolva van a tagadás. A segélykérő vonalakra érkező hívások elemzése kapcsán a pszichológus Kézdi Balázs (1987, 1994, 1995) egyenesen „negatív kódról" beszél. Kézdi Balázs (1995: 57) így határozza meg a negatív kódot: „A negatív kód pragmatikai információja tehát a *tagadás*". És ez jellemző a magyar kultúrában az öngyilkos beszédmódra: „A negatív kód – felfogásom szerint – mint nyelvi jelenség a magyar öngyilkos beszédmódban egyben a magyar kultúra jele is, amely a mindennapi beszédesemények során vagy olyan sajátos beszédaktusokban, mint amilyen a »cry for help« jellegű megnyilatkozás, – az önpusztítás kódja."

Elképzelésének hátterében egy messzire vezető nyelvfilozófiai elképzelés, a világkép és kultúra és nyelv elválaszthatatlan kapcsolatának felfogása áll, amelynek kiindulópontja Humboldtnak a nyelvészeti relativitásról vallott nézetei. Kézdi Balázs (1955: 55) tömören így foglalja össze: „minden nyelv a világ nézete egy sajátos álláspontról"; a nyelvész Károly Sándornál (1970: 281) pedig így szerepel jobban kifejtve: „a nyelvi különbségek a kultúra különbségeivel a legszorosabban összefüggenek, sőt van olyan felfogás, amely szerint a nyelv döntő hatással van a gondolkodásra és a kulturális különbségekre". S hogy magát Humboldtot is idézzük:

- „A gondolkodás nem csupán általában a nyelvtől függ, hanem bizonyos fokig minden egyes meghatározott nyelvtől" (Humboldt 1985: 54.)
- „A nyelv a gondolat alakító szerve" (Humboldt 1985: 55.)
- „A nyelv azonban nem az egyes ember szabad alkotása, hanem mindig az egész nemzeté" (Humboldt 1985: 56.)

A nyelvészeti relativitás (vagy relativizmus) az antropológiai nyelvészeti (etnolingvisztikai) irányzatok kiindulópontja lett. Ide tartozik a nyelvészek körében sokat vitatott, egyértelműen el nem fogadott, de el sem utasított ún. nyelvi relativitás elmélete, másként Sapir—Whorf-hipotézis. Az elmélet vagy hipotézis „két alapelvet kapcsol össze. Az első, a nyelvi meghatározottság azt állítja, hoy a nyelv meghatározza a gondolkodást. A második, a nyelvi relativizmus az elsőből következik, és azt állítja, hogy egy bizonyos nyelvben kódolt megkülönböztetések egyetlen más nyelvben sem találhatók meg." A hipotézis „gyengébb változatát (…) általában elfogadják. Eszerint bár a nyelv valószínűleg nem határozza meg a gondolkodásmódunkat, befolyással van arra, hogyan érzékelünk és emlékezünk, és hatással van a mentális feladatok nehézségére." (Crystal 1998: 26–27). Másként: a nyelv szerkezete alakítja, befolyásolja a világról alkotott nézeteinket. A szociolingvista Labov szerint a szókinccsel szemben a grammatikai szerkezet világképet hordoz: „A grammatikai szerkezet határozza meg a tapasztalatoknak azokat az aspektusait, amelyeket az adott nyelven kötelezően ki kell fejezni." (Kézdi 1995: 56.) Ez a nézet egyébként messzire vezet a gondolkodás történetében: voltaképpen a forma és tartalom viszonyához, vagyis ahhoz, hogy a forma mennyiben határozza meg a tartalmat. Kézdi szerint a tagadás mint forma különösen lényeges a következmények szempontjából. Freud a Negation (1925) című művében kifejti, hogy a halálösztön (Thanatos) a forrása minden NEM-nek. Ezzel szemben az életösztön (Eros) az igenlés, a megerősítés, az állítás.

Kézdi pszichológus-pszichiáterként egyértelműen vallja (amit a nyelvészek nem, vagy nem egyhangúlag), hogy kommunikációban megnyilvánuló tagadás lehet a magyarázata a cselekvésbeli tagadásnak is, hiszen az öngyilkossági krízisben lévők beszédmintájában általában uralkodnak a tagadásra vonatkozó grammatikai, szemantikai és pragmatikai kritériumok (Kézdi 1987. 87), végül pedig – Humboldt követőjeként – kimondja: „minél »tagadóbb« egy nyelv, úgy nő a valószínűsége annak, hogy az elmúlás és megszűnés világnézetét hordozza magában" (Kézdi 1987. 89). Kézdi egy későbbi kutatásában már öngyilkossági krízisben lévők beszédmintáit veti össze egy kontrollcsoportéval. Megállapítja, hogy a kríziscsoport tagjainak beszédjében a tagadásra vonatkozó grammatikai, szemantikai és szövegjellegű kritériumok előfordulása uralta a megnyilatkozásokat. Az eredmények szabályszerűségeket mutattak fel az öngyilkossági közlemények nyelvtani értelemben vett tagadó jellegében. „Magyar nyelven nem lehet nem tagadni, ha öngyilkosságról van szó. (…) Széchenyi István írta öngyilkossága előtt: »Inkább meghalok magyarul, mint másképp éljek«." (Kézdi 1994. 181, 183.).

Kézdi Balázs a negatív kód magyar nyelvi jelentőségét egy célzott vizsgálattal is kívánja igazolni. Egy kéziratos munkára hivatkozik (Zágony R. é. n.)*, amelyben Dante Isteni színjátékának szövegét vizsgálják. Módszerét nem tárja fel, de szerencsére rájöttem, minden valószínűség szerint Török Gábor (1968) a korban rendkívül népszerű József Attila verseinek nyelvezetét stilisztikai elemzéssel vizsgáló kötetére megy vissza. Ugyanis ebben a kötetben szerepel egy fejezet (A tagadó elemek statiszikai vizsgálata), melynek módszertani leírását a Kézdiéhez hasonló értelmezés követi. Török Gábor József Attila nyelvében kvantitatív (statisztikai, azaz mérhető, leszámolható) módszerrel vizsgálta a tagadó elemek gyakoriságát. A tagadó elemek a következők: tagadó névmás, tagadó határozószó, tagadó létige (nincs). Nem vizsgálta a tagadó jelentésű kulcsszavakat (pl. hiány), valamint a mondatra és mondatrészekre vonatkozó tagadásokat, a tagadó jellegű fosztóképzős névszókat stb. És mi lett az eredmény? „A legmagasabb gyakoriságot mutató évben (1937) háromszorta magasabb az évi gyakorisági hányados a legalacsonyabb hányadosú esztendőnél (1930).” (Török 1968: 42.) De mi következik ebből? „[M] ilyen viszony van az utolsó évek tagadási jelenségei, és a szkizoid József Attila súlyos betegsége között? (…) A szkizofrénia jellegzetes tünetcsoportja a negativizmus. Nyírő Gyula szerint a világgal szembeni patologikusan negatív magatartás a világhoz való alkalmazkodái struktúra zavara… (…) az idegállapot, az alkat, a szkizoid tudat igenis befolyásolja, és bizonyos fokig meg is határozza a művészinek a kifejezésmódját, a jelenségi oldalát” (Török 1968: 49–50). Ez lehet tehát a forrása, módszere Zágony (é. n.) kutatásának, szemléleti alapja Kézdi Balázs „negatív kódjának”. Zágony (é. n.) Dante Isteni színjáték című művének magyar fordításaiban vizsgálta meg a tagadó elemeket. Dante Isteni színjátéka Pokol című részének XIII. éneke az öngyilkosokról szól. Ebben Zágony R. (é. n.) megszámolta a tagadó formákat az eredeti olasz nyelvű műben és öt magyar nyelvű fordításában. Azután összevetette a tagadó formák számát a XII. és a XIV. énekkel. A vizsgálatba bevont magyar fordítások: Angyal János (1878), Szász Károly (1885), Zigány Árpád (1908), Cs. Papp József (prózai fordítás, 1910), Babits Mihály (1912).

Az eredmény: Dante eredetijében a tagadó formák száma:

XII. ének: 9
XIII. ének: 23 (!)
XIV. ének: 16

Angyal János (1878) fordításában:

XII. ének: 12
XIII. ének: 25
XIV. ének: 18

Az öngyilkossági tematika önmagában két-, két és félszeres növekedést mutat mind az eredeti szövegben, mind az első magyar fordításban. Az eredeti olasz és az első magyar fordítás nagyjából hasonló arányt mutat a tagadó formák számában. Azonban Babits (1912) fordításában kiugrást tapasztalunk:

XII. ének: 16
XIII. ének: 44 (!)
XIV. ének: 21

Danténél és a magyar fordítóknál a XIII. énekben a tagadó formák (tagadószók) száma:

Dante: 23
Angyal: 25
Szász: 29
Cs. Papp (próza): 27
Babits: 44

* Föltehetőleg egy szakdolgozatról van szó.

Kézdi (1995: 61) ezt a következőképpen értékeli: „Az öngyilkossági tematika és a tagadó grammatika együttjárása tehát nem kizárólagos magyar nyelvi sajátosság, inkább szól az önpusztításnak és a tagadásnak – mint az előbbi nyelvi jelének – általános értelemben vett megfelelése mellett. Ugyanakkor szembetűnő a magyar fordításokban megjelenő *növekvő* »*tagadási trend*«. Ennek informatív értéke különösen akkor tűnik elő, ha figyelembe vesszük: az 1870-es évektől kezdődött (Angyal fordításának időpontja) és az I. világháború kezdetéig tartott (Babits fordítása) a már említett *első makrociklus* a magyar szuicid szcénában, amikor harminc év alatt megduplázódott az öngyilkosságok száma." Kézdi részben erre az irodalmi szövegekre vonatkozó vizsgálatra alapozza elméletét, amelyhez további nyelvészeti bizonyítékul a beszédaktus-elmélet (Austin), a homológ-metaforikus kód (Lévi-Strauss nyomán Józsa Péter) szolgál, s végül így összegez: „a magyar szuicid szcéna, – *circulus vitiosus, vagyis az önpusztításra referáló diskurzus konstituálja önmaga tárgyát*. Nyelvünkben reprezentált kultúránk a negativitást (a tagadást) preferálja, amely annak a történelmi helyzetnek és tendenciának a tudatosítási törekvése, hogy a *valóság* (a létezés) nem felel meg a *lehetőségnek* (a lényegnek), s a pozitív tartalom csupán a tagadás tagadásaként ragadható meg. Az egyes emberek számára – akik ezt a kultúrát elsajátították – a »*meghívott halál*« a szorongás megszüntetésének természetes (evidens), a kultúrából következő lehetőségeként jelenik meg. *Nem mi választjuk a kódokat, azok választanak minket.*" (Kézdi 1995: 67.)

(Biztos, hogy a kódok választanak minket?) Kézdi Balázs első vizsgálatai (1987) után alig több mint negyedszázaddal két újabb Dante-fordítás született: Baranyi Ferenctől (2012) és Nádasdy Ádámtól (2017). Lehetőség kínálkozott a Dante-fordítások tagadó elemeinek további vizsgálatára. Ezt a vizsgálatot magam végeztem el. Mivel nem ismertem az első kutatás (Zágony, é. n.) pontos módszertanát (csak Török Gábor könyvéből következtethettem rá), a tagadás grammatikájában saját megközelítésemet használtam fel. A tagadás grammatikájához a következőket vettem először figyelembe: tagadószó, fosztóképző, ellentétes kötőszó. Munkám során derült ki számomra is az, hogy a tagadás nyelve (a negatív kód) mennyire nincs kidolgozva. A grammatikák nem kezelik egységes rendszerben. A szófajok közt tesznek említést a tagadószókról, az ellentétes (tehát tagadást is kifejező) kötőszókról, a képzők között a fosztóképzőről, és a mondattanban általában a tagadásról (kettős-hármas tagadásról). Mivel a tagadás nyelvtana nem szerepel egységben, nincs szó a puszta igével (performatívummal) kifejezhető tagadásról (Tagadom, Ellenzem, Visszautasítom), a hanglejtéssel kifejezhető ellentétes értelemről (poláris jelentés, pl. igeeen – ez azt jelenti: nem), és ugyancsak nincs szó a tagadás további pragmatikai lehetőségeiről (bár ezeket a nem mondása kapcsán Szili Katalin fejtegeti: 2004: 120–136). A kifejezett tagadószós tagadás mellett számos indirekt mód létezik a nem kifejtett (rejtett) tagadásra, és ennek fordítottja is igaz, tagadó formában kérdezhetünk (ami nem tekinthető tagadásnak):

Indirekt tagadás: Sajnálom, ma nem jó; Ha lenne rá időm…; Talán holnap megteszem; Nálam ez elvi kérdés stb.

Tagadó forma, de nem tekinthető tagadásnak: – Nem esik az eső? Ma nem lenne jó?

A tagadásnak ezeket a fonetikai és indirekt formáit elemzésem során nem vettem figyelembe (hiszen valószínűleg az előző vizsgálat sem tette).

Saját módszeremmel igyekeztem ellenőrizni Zágony (é. n.) adatait. Kisebb eltéréseket tapasztaltam. Mivel nem ismertem módszerét, arra következtettem, hogy a tagadószókat és az ellentétes jelentésű kötőszókat vette figyelembe, de a fosztóképzős (ezért egyfajta tagadást magukban foglaló) szavakat talán nem. Még így sem sikerült teljesen ugyanarra

az eredményre jutnom, de az adatok azért megközelítik egymást, és ezért alkalmasak a további összevetésre. Kézdi (1995: 61) szerint a XIII. ének Babits-féle fordításában 44 tagadó elem („kód”) van.

Az én számításom:

tagadószó: 39 db
nem 21
ne 3
nincs 4
sem (sem, semmiféle, senkisem, semmi) 8
se 1
sohse 2
fosztóképzős szó (mezítlen, igaztalan): 2 db
részöszesítés: 41 db
ellentétes kötőszó: 6 db
de 5
habár 1
Mindösszesen: 47 db

Tehát a két számítás így aránylik egymáshoz: 44 : 47. Lehet, hogy a korábbi felmérésben vagy a fosztóképzős szavakat nem vették figyelembe, akkor az arány: 44 : 45 lenne. Ha az ellentétes kötőszókat, akkor: 44 : 41. Én mindenesetre úgy döntöttem, hogy a kötőszókat kihagyom a számlálásból, így alakult ki a saját számításom. A módszertani bizonytalanság ellenére úgy látom, hogy nagyon hasonló eredményekre jutottunk. Babits fordításának elemzésekor a következő különbségek adódtak:

Zágony (é. n.)	Balázs (2019)
XII. ének: 16	15
XIII. ének: 44	41
XIV. ének: 21	21

Ezzel a kis bizonytalansággal számolva én is elvégeztem a két új fordítás tagadó formáinak („kódjainak”) számbavételét.

De előbb lássunk egy példát a tagadó formák összevethetőségére az egyes fordításokban:

XIII. ének 1–7. sor Babits 8 : Baranyi 6 : Nádasdy 8 tagadás

Babits: **8** tagadás

1. És a gázlón még Nessus át *sem* ére,
mindőn lábunk egy nagy csalitba hágott,
melyet *nem* jelzett ösvény *semmiféle*.
4. Nem voltak zöld, csak sötétzöld fák ott;
nem sima vessző, csak csomós, kuszálva;
nem volt gyümölcs *sem* ott, csak mérges ágok.
7. Nem lel ily zord sürüt bozótba zárva
a vad…

Baranyi: **6** tagadás

1. Nesszosz még át *sem* ért a túlsó partra
és lábunk máris erdőben bolyongott,
vezérlő ösvényt *hasztalan* kutatva.
4. Nem zöld, hanem sötétszín volt a lomb ott
s *nem* nyújtózó, csak girbe-gurba ágas,
mind csak tövist – gyümölcsöt egy *se* hordott.

7. Ilyen bozótot *nem* lel a vadállat.
Nádasdy: **8** tagadás
1. Vissza *se* ért a túlsó partra Nesszosz,
mikor mi már egy erdőbe hatoltunk,
ahol *nem* látszott *semmiféle* ösvény.
4. Nem zöld volt, inkább éjszínű a lomb;
az ágak *nem* simák, *[de]* girbegurbák,
termése *sem* gyümölcs, *[de]* vad tövis;
7. nem sűrűbb ennél a bozót *se*, melyben
az emberkerülő vadak tanyáznak.
XIII. ének 16–21 sor: Babits 4 : Baranyi 4 : Nádasdy 1
Babits: 4
16. S jó mesterem szólt: „Lejjebb *ne* hatolj,
míg *nem* tudod, hogy ez a második kör
s innen addig ki *nem* juthatol,
19. míg a gonosz homokpart *nem* tünik föl;
nézz jól, s bizonnyal fogsz majd látni dolgot,
mely minden szómat hinni bátorit föl.”
Baranyi: 4
16. „Tudd meg – szólt Mesterem –, hogy így haladva
a második kört értük el s amíg *nem*
jutunk a szörnyű homoksivatagba,
19. addig bizony *nem* léphetünk ki innen.
Jól nézz körül, mert *nem* hinnéd nekem *se*,
ami szemeid elé tárul itten.”
Nádasdy: 1
16. A Bölcs most odaszólt neki: „Talán
azt képzeled: az athéni herceg,
aki ott fönt halált hozott neked?
19. Takarodj félre, te vadállat! Őt
nem húgod oktatta, hogy idejöjjön;
megnézni jön, hogyan bűnhődtök itt.”
XIII. ének 22–25. sor: Babits 4 : Baranyi 1 : Nádasdy 2
Babits: 4
22. Ezer sóhajt hallottam és sikolyt ott.
de kitől jönne, *nem* volt *senkisem*
és megállatam, *nem* tudva ki sikoltott.
25. Azt hiszem, azt hitte, azt hiszem.
Baranyi: 1
22. Nyögés és jajgatás hangzott csak egyre –
kiktől vajon: *Nem* véltem látni lelket,
félrehúzódtam hát, megkeveredve.
25. Azt hittem, azt hiszi, azon merengek:
Nádasdy: 2
22. Mindenfelől jajszó volt hallható,
de jajgatók *nem* látszottak *sehol*;
ez olyan meglepő volt, megálltam.

XIII. ének 73–75. sor: Babits 2 : Baranyi 0 : Nádasdy 1

Babits: 2

73. Új gyökeremre esküszöm, szavam rá:
sohse volt *semmi*, ami lelkemet
nemes uramtól hűtlenségre vonná.

Baranyi: 0

73. Megesküszöm új törzsem gyökerére,
hogy ahhoz szívem csak hűség kötötte,
ki becsben állott, mint országa éke.

Nádasdy: 1

73. Ennek a fának a friss gyökérzetére
megesküszöm, hogy hűtlen *sose* voltam
uramhoz, aki nemes és kiváló;

Mivel az ellenőrző összevetés elég megnyugtatónak tűnt, a magam szűkített (kötőszókra nem kiterjedő) módszere szerint számoltam ki a Baranyi- és a Nádasdy-fordítás tagadó formáinak számát. Ennek alapján a következő eredmény született, melyet összehasonlító táblázatban mutatok be:

Tagadószó/szerkezet száma							
	DANTE	Angyal 1878	Szász 1885	Cs. Papp 1910 próza	BABITS 1912	Baranyi 2012	Nádasdy 2017 nem rímes
XII. ének 139 sor	9	12			16/*15*	*16*	*6*
XIII. ének 151 sor	23	25	29	27	**44/*41***	*23*	*19*
XIV. ének 142 sor	16	18			21/*21*	*20*	*14*

A hasonló módszer alapján elvégzett vizsgálat tágabb körű összevetésre adott alkalmat. A korábbi vizsgálatban 5 mű szerepelt, a mostaniban már 7. Az már korábban is megállapítható volt, hogy az eredeti Dante-szöveg és a magyar fordítások tagadószóaránya meglehetősen kiegyenlített, csak az 1912-es Babits-fordítás mutat kiugró, másfél-kétszeres tagadószó-arányt. Ehhez kapcsolta Kézdi Balázs (1994, 1995) a korabeli kiemelkedő öngyilkossági helyzetet. A két, napjainkban készült fordítás azonban az eredeti helyzethez (Dantéhez, a többi fordításhoz) való visszatérést mutatja. Baranyi Ferenc fordításában a XIII. ének tagadó szavainak száma megegyezik az eredeti Dante-szöveg adataival, Nádasdy Ádám fordítása pedig azért érdekes, mert az összes eddigi fordításnál, de még a Dantéénél is kisebb számú tagadószót tartalmaz.

Ha elfogadjuk Kézdi Balázs álláspontját, mely szerint együttjár a tagadó grammatika és az öngyilkossági tematika, akkor az újabb fordítások adatai alapján nem látunk nagy kilengést. Az is megállapítható, hogy a Babits-fordításnak e tekintetben jellemző kiugrása mintha egyszerinek, alkalminak tűnne. Ennek a kiugrásnak Kézdi Balázs nagy jelentőséget tulajdonít, az akkor kiemelkedő öngyilkossági ráta kapcsán: mintha a nyelv tükrözné a társadalmi traumát. Ha gondolatmenetét követjük, akkor most, a kiegészítő vizsgálatot látva megelégedve hátradőlhetünk: lám, korunkban, amikor 1988-tól folyamatosan

csökken az öngyilkosságok száma, napjainkban a 20. század legalacsonyabb szintjén áll, tehát hűen tükrözik ezt a mai Dante-fordítások. A 20. század legmagasabb öngyilkossági értéke 1983-ban volt, ám ennek az időszaknak a közelében nem volt Dante-fordítás, amellyel bizonyíthatnánk, hogy a nyelvi kifejezés és a társadalmi jelenségek között közvetlen kapcsolat lenne.

Az öngyilkosságok első növekedési hulláma 1932-ig (35,1) tart, majd csökken egészen 1942-ig (24,1). A háború befejezéséig növekszik, majd 1956-ig (19,4) csökken, a század legalacsonyabb arányaival egyezik meg. Ezután folyamatos növekedés, a század legmagasabb értéke 1983-ban 45,3. 1988 óta napjainkig folyamatos csökkenés.

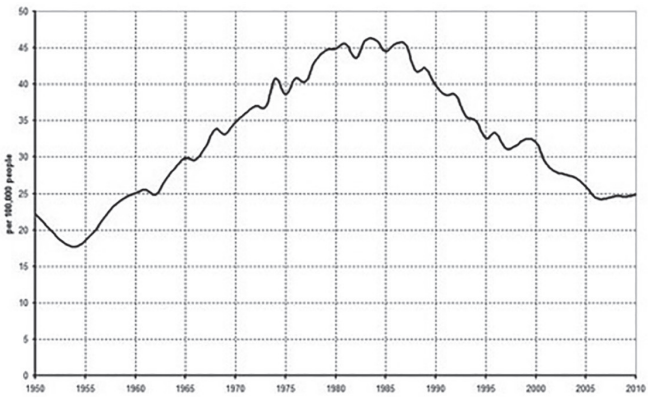

Ábra: Öngyilkossági ráta, Magyarország (1950–2010). Forrás: Rovibroni (Rovács Barna), KSH, 2011. október 28. *https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hungarian_suicide_rate.png*

(A negatív kód és nyelvi relativizmus) A kiegészítő vizsgálat kapcsán óvatosabb lennék a nyelv és személyiség, nyelv és társadalom közötti efféle egyenes megfelelések feltételezésével. Nem látom eléggé bizonyítottnak, hogy önmagában az öngyilkossági tematika együttjárna a tagadó formák számának emelkedésével. (Holott Kézdi Balázs ezt akarja bizonyítani, sőt ennek gyakorlati jelentőséget is tulajdonít, tudniillik a valós öngyilkossági szándék felismerésében.)

Előbb a módszer gyengéiről. Az Isteni színjáték egyes énekeinek terjedelme nem azonos. Az öngyilkossági tematikát magában foglaló XIII. ének a leghosszabb (és itt van a legtöbb tagadó forma). Igaz, a másik két szomszédos versszakhoz képest a többlet 10% alatti, a tagadószók aránya viszont ennél nagyobb, de ez még nem tűnik elégséges bizonyítéknak. Mivel – ahogy korábban említettem – a tagadás nyelvtana kidolgozatlan, a csak formai szempontból (tagadószók) elvégzett vizsgálat nagyon félrevezető lehet.

Nehezen bizonyítható, de megfontolásra érdemes, hogy a negatív jelenségekre nagyobb arányban utalunk negatív nyelvi eszközökkel. Ám ennél van jobban alátámasztható ellenérvem. Ugyanis meglehetősen nagy az írói-fordítói szabadság és egyéni sajátosság abban, hogy valamit igenlő vagy tagadó formában mondunk, fordítunk.

Ennél is komolyabb ellenérvem, hogy a nyelvészek csak fenntartásokkal fogadják el a nyelvi relativizmust, mármint azt, hogy a nyelv valamilyen módon befolyásolja gondolkodásunkat, de egyértelműen nem fogadják el a nyelvi determinizmust, vagyis azt, hogy

a nyelv meghatározza gondolkodásunkat, s rajta keresztül cselekedeteinket. Tehát egy nyelvész valószínűleg nem fogadja el Kézdi Balázs következtetését: *„Nem mi választjuk a kódokat, azok választanak minket.”* (Kézdi 1995: 67.)

De akkor van-e más magyarázat? Van. Egy ilyen vizsgálatnál mindenképpen ki kellene térni az egyéni stílussajátosságokra. Szinte bizonyos, hogy egy-egy fordítónak vannak egyéni stílussajátosságai: kedvelt és ezért gyakrabban használt szavai, kifejezései és ugyanúgy nyelvtani formái. Szinte biztos, hogy Babits tagadó formái személyiségéből fakadnak, és valószínűleg más műveiben is kimutathatók. De az is lehet – amit József Attila esetében Török Gábor kimutat –, hogy az életkor-élethelyzet is erős hatással van nyelvhasználatunkra, talán még nyelvtani formáinkra is. Babits életének meglehetősen pesszimista időszakában küszködött a Dante-fordítással, a távoli Fogarasról Újpestre költözve, gimnáziumi tanárként. Fogarasról írja: „éreztem a Balkánt magam körül, mint barbár áradást. Éreztem, hogy növekszik az ár; az iskola és a hivatal csak reménytelen s elfúló védművek itt. (…) Sanda, fekete bivalyokat láttam, és idegen nyelvű, sunyi népet…” (Babits 1993: 30).

Tehát pusztán a Babits-fordítás kiemelkedő „negatív kódja” alapján nem látom igazolhatónak a hungaropesszimizmust. Mindazonáltal nem szeretném negligálni Kézdi Balázs kutatásait, fölvetéseit, mert a nyelvi relativizmus hipotézise kapcsán valóban feltételezhető valamiféle kapcsolat nyelv és kultúra között, akkor is, ha ez a kapcsolat nem tűnik ennyire direktnek, meghatározónak.

SZAKIRODALOM:

Babits Mihály 1993. Keresztül-kasul az életemen. Pesti Szalon, Budapest.

Balázs Géza 2007. Hungaropesszimizmus – hungarooptimizmus. Kommunikációs, nyelvi fölvetések a magyarok lelkületéről. Savaria University Press, Szombathely. Dissertationes Savariensis, 45.

Balázs Sándor 2013. Hungaropesszimizmus. Esszébe hajlóan tudományos értekezésnek tűnő, forrásokra építkező társadalomfilozófiai spekuláció, szubjektív vélemény egy társadalom-lélektani jelenségről. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Buda Béla 1996. Sémák, algoritmusok és sajátos szabályozó gesztusok a magar személyközi kommunikációban. 5–15. In: Lipták Ildikó szerk.: Ahogyan I. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest.

Crystal, David, 1998. A nyelv enciklopédiája. Osiris, Budapest.

Freud, Sigmund, 1925. Negation = On Freud’s Negation (Contemporary Freud Turning Points and Critical Issues). Ed. by Salman Akhtar – Mary Kay O’Neil. Routledge, 2019.

Hankiss Elemér 1983. Társadalmi csapdák – Diagnózisok. Magvető, Budapest (második kiadás).

Humboldt, Wilhelm von, 1985. Válogatott írásai. Ford.: Rajnai László. A jegyzeteket összeállította és az utószót írta: Telegdi Zsigmond. Európa, Budapest.

Károly Sándor 1970. R. L. Brown. Wilhelm von Humboldt’s Conception of Linguistic Relativity. In: R. L. Miller: The Linguistic Relativiy Principles and Humboldtian Ethnolinguistics. Recenzió. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok, 281–288.

Kézdi Balázs 1987. A tagadás igenlése. Kortárs, 1987/10 (XXXI.) 81–92.

Kézdi Balázs 1994. Önpusztítás és lelki egészség. 174–183. In: Münnich Iván és Moksony Ferenc összeáll.: Devianciák Magyarországon. Közélet Kiadó, Budapest.

Kézdi Balázs 1995. A negatív kód. (Kultúra és öngyilkosság.) Pannónia Könyvek. Pécs.

Szili Katalin 2004. Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Török Gábor 1968. A líra: logika. (József Attila költői nyelve.) Magvető, Tiszatáj, Budapest.

Zágony R. é. n. Tagadás és öngyilkosság. Nyelvi és lélektani összefüggések vizsgálata Dante Poklának XIII. éneke és öt magyar ford. alapján. (Kézirat.) (Kézdi Balázs bibliográfiai adata)

SZÉPIRODALOM:

Dante: Isteni színjáték. La divina commedia. Ford. Babits Mihály. Interpopularart, Budapest, 1995.
Dante Alighieri: Pokol. Fordította: Baranyi Ferenc. A kísérő tanulmány és a jegyzeteket írta: Madarász Imre. Tarandus Kiadó, Győr, 2012.
Dante: Pokol. Nádasdy Ádám fordítása. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Nádasdy Ádám. Magvető, Budapest, 2017.